

Επίκουρος: Γνωσιολογία και Οντολογία

Ευάγγελος Β. Τσακνάκης

Φοιτητική Εργασία (ΕΛΠ33-, ΑΠΚΥ)
Αθήνα, 4-2012

Περιεχόμενα:

Εισαγωγή

A. Όλες οι αισθήσεις είναι αληθείς

i. Η θέση των Επικουρείων

B. Ένα γνωσιολογικό πρόβλημα στο διάλογο Μένων του Πλάτωνα

i. Το παράδοξο του Μένωνα

ii. Σύγκριση λύσεων Επίκουρου και Πλάτωνος

Επίλογος

Βιβλιογραφία

Εισαγωγή

Ο Επίκουρος (341 π.Χ.) ισχυρίστηκε ότι «όλες οι αισθήσεις είναι αληθείς», ενώ στη θεωρία του ενέταξε και την ατομική θεωρία. Στην παρούσα μελέτη, λοιπόν, θα εξετάσουμε την επικουρεία οντολογία, καθώς και τις διάφορες ερμηνείες ερευνητών σχετικά με την επίμαχη γνωσιολογική θέση του φιλοσόφου. Ο Επίκουρος, ακόμη, όπως και ο Πλάτωνας, πρότεινε λύση για το γνωσιολογικό πρόβλημα το οποίο απασχόλησε πολλούς αρχαίους ερευνητές, το γνωστό «παράδοξο του Μένωνα». Θα ορίσουμε, λοιπόν, τί είναι «το παράδοξο του Μένωνα» και θα συγκρίνουμε τις λύσεις που προτείνει τόσο ο Πλάτωνας όσο και Επίκουρος.

A. Όλες οι αισθήσεις είναι αληθείς

i. Η θέση των Επικουρείων

Ο Επίκουρος μπορεί να χαρακτηρισθεί εμπειρικός φιλόσοφος, αφού υποστήριζε πως η γνώση προέρχεται από την εμπειρία που αποκτάται μέσω των αισθήσεων. Η βάση της θεωρίας του Επικούρου είναι η αισθητηριακή αντίληψη. Τα αντιληπτικά αισθήματα, ωστόσο, που έχουν οι άνθρωποι προκαλούνται από κάτι άλλο και όχι από μόνα τους.¹

Οι *προλήψεις*, οι *αισθήσεις* και τα *πάθη* αποτελούν για τον Επίκουρο τα κριτήρια αλήθειας των κρίσεων μας. Οι *αισθήσεις* αποτελούν το σημαντικότερο κριτήριο καθώς προκαλούν τις αισθητηριακές εντυπώσεις.² Πολλοί αρχαίοι και σύγχρονοι μελετητές, μελετώντας τη

θεωρία του Επικούρου, υποστηρίζουν πως ακόμη και σε απλές περιπτώσεις της καθημερινής μας ζωής αδυνατούμε να εμπιστευτούμε τις εντυπώσεις που προκαλούνται από τις αισθήσεις μας, όπως, για παράδειγμα, όταν ένα κουπί βάρκας φαίνεται από απόσταση ότι είναι σπασμένο, ενώ στην πραγματικότητα το μισό του μέρος βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας.³ Έτσι, αν δεχθούμε ότι όλες οι αισθήσεις είναι αληθείς καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι όλες οι αισθητηριακές εντυπώσεις είναι πραγματικά συμβάντα.⁴

Η φυσική θεωρία του Επικούρου βασίζεται σε τρεις αρχές: πρώτον, τίποτα δεν προκύπτει από το *μή όν*, δεύτερον, τίποτα δεν καταλήγει στο *μή όν* και τρίτον, το σύμπαν πάντα ήταν και θα είναι στην ίδια κατάσταση» Τα συστατικά του κόσμου, για το φιλόσοφο, υπάρχουν και ενεργούν μέσα στο πλαίσιο που καθορίζουν οι τρεις αυτές αρχές.⁵ Στη φιλοσοφία του Επικούρου εντάσσεται ένα τμήμα της ατομικής θεωρίας, όταν ο ίδιος αποδέχεται τη θέση πως «ό, τι υπάρχει συνίσταται από άτομα και κενό».⁶ Έτσι, λοιπόν, τα άτομα και το κενό αποκλείονται αμοιβαία, δεδομένου ότι το κενό υφίσταται από το εμπειρικό δεδομένο της κίνησης, ενώ η επ' άπειρον διαίρεση των ατόμων θα κατέληγε στο τίποτα, αντιβαίνοντας στις αρχές της επικουρείας φυσικής.⁷

Ο Επίκουρος όταν ισχυρίζεται ότι οι αισθήσεις είναι αληθείς, υποστηρίζει ότι οι αισθητηριακές εντυπώσεις ανταποκρίνονται πάντοτε στα είδωλα που τις προκαλούν τόσο αν τα είδωλα διαφυλάττουν τα χαρακτηριστικά των εξωτερικών αντικειμένων όσο και αν δεν τα διαφυλάττουν.⁸ Επειδή είχε επίγνωση ότι καθώς απομακρυνόμαστε από τη φανερή πηγή πολλών αντιληπτικών αισθημάτων, οι εντυπώσεις μας αλλάζουν και η διαύγειά τους μπορεί να ελαττώνεται κατέληγε στο συμπέρασμα ότι για να υπάρξει αξιόπιστη μαρτυρία για τα αντικείμενα πρέπει να χαρακτηρίζονται από καθαρές και ευδιάκριτες εντυπώσεις.⁹ Ο φιλόσοφος, όμως, έσφαλε όταν υποστήριζε πως ο ήλιος έχει περίπου το ίδιο μέγεθος με αυτό που δείχνει. Κατά συνέπεια η διαύγεια δεν αποτελεί επαρκή εγγύηση ότι βλέπουμε τα πράγματα όπως πραγματικά είναι.¹⁰ Το πρώτο στάδιο της απόκτησης της γνώσης είναι οι πρώτες καθαρές εντυπώσεις. Ο Επίκουρος θεωρούσε πως οι εντυπώσεις αυτές, όσο καθαρές και αν είναι, δεν αποτελούν γνώση, παρ' όλο που εκτίμησε λανθασμένα το μέγεθος του ήλιου. Οι αισθητηριακές εντυπώσεις, λοιπόν, πρέπει να ταξινομηθούν, να χαρακτηρισθούν κι

³ Ο.π. σ. 223.

⁴ Ο.π. σ. 223.

⁵ Ο.π. σ. 227.

⁶ Ιεροδιακόνου (2000), σ. 227.

⁷ Ο.π. σ.σ. 227-8.

⁸ Ο.π. σ. 224.

⁹ Long (1997), σ. 50.

¹⁰ Ο.π. σ. 51.

¹ Long (1997), σ. 48.

² Ιεροδιακόνου (2000), σ. 223.

έπειτα να διακριθούν μεταξύ τους ώστε να σχηματιστούν οι κρίσεις για τα αντικείμενα.¹¹

Κάποιοι ερμηνευτές βασισμένοι στις αρχαίες πηγές που θεωρούν ταυτόσημο το *αληθές* με το *υπάρχον*, θεωρούν ότι ο Επίκουρος εννοούσε ότι όλες οι αισθητηριακές εντυπώσεις είναι αληθείς.¹² Μία άλλη ερμηνεία της γνωσιολογικής θέσης του Επικούρου εστιάζει στην πρόσληψη των ειδώλων των πραγμάτων από τις αισθητηριακές εντυπώσεις των ανθρώπων. Δεδομένου ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, τα είδωλα όπως προσλαμβάνονται δεν ανταποκρίνονται πάντα στην πραγματικότητα (όπως το παράδειγμα του κουπιού της βάρκας) συνεπάγεται ότι οι πληροφορίες για τον πραγματικό κόσμο είναι αναληθείς.¹³ Μία ακόμη ερμηνεία της γνωσιολογικής θέσης του Επικούρου βασίζεται στη θέση του φιλοσόφου ότι «όλες οι αισθήσεις είναι αληθείς γιατί οι αισθητηριακές εντυπώσεις μας ανταποκρίνονται πάντα σε ένα εξωτερικό αντικείμενο, ακόμη και αν αυτό είναι μερικές φορές μόνο ένα τμήμα του αντικειμένου που αντιλαμβανόμαστε σε κανονικές συνθήκες. Όπως για παράδειγμα, όταν βλέπουμε από μακριά έναν τετράγωνο πύργο, ο οποίος στην πραγματικότητα είναι στρογγυλός, και όταν τον πλησιάζουμε αλλάζουν οι αισθητηριακές μας εντυπώσεις». Έτσι, η αισθητηριακή μας αντίληψη είναι αληθής επειδή ανταποκρίνεται σε εκείνο το τμήμα του πύργου από το οποίο απορρέουν τα είδωλα που το κάνουν να μοιάζει στρογγυλό.¹⁴ Η τελευταία ερμηνεία, ίσως, μπορεί να είναι πιο κοντά στη γνωσιολογική θέση του Επικούρου σε σχέση με την πρώτη και τη δεύτερη, οι οποίες, αφενός, δεν εξηγούν τις επιθέσεις των αντιπάλων του Επικούρου για τη θεωρία που αξιώνει την αλήθεια όλων των αισθητηριακών εντυπώσεων, και, αφετέρου, η θεωρία του Επικούρου χάνει τη σύνδεσή της με την εμπειρία, η οποία συμβάλλει στη γνώση των αντικειμένων.¹⁵

Το ερώτημα που παραμένει αναπάντητο στην επικουρεία θεωρία της γνώσης είναι η δυνατότητα της ασφαλούς διάκρισης μεταξύ μιας αισθητηριακής εντύπωσης, η οποία είναι πάντα αληθής, και μιας πεποιθήσεως, η οποία μπορεί να είναι αληθής, αλλά μπορεί να είναι και ψευδής.¹⁶

B. Ένα γνωσιολογικό πρόβλημα στο διάλογο Μένων του Πλάτωνα

i. Το παράδοξο του Μένωνα

Ο Μένων του Πλάτωνα περιλαμβάνει το διάλογο του Μένωνα με τον Σωκράτη, οι οποίοι αναζητούν την

έννοια της αρετής. Ο Μένων, σε ερώτηση του Σωκράτη για το τί είναι αρετή,¹⁷ υποστηρίζει, αρχικά, ότι γνωρίζει την έννοια της αρετής.

Στη συνέχεια, ο Μένων, αναγκάζεται να παραδεχτεί ότι δεν είναι σε θέση να ορίσει αυτήν την έννοια απαντώντας: «Με ποιο τρόπο, Σωκράτη, θα αναζητήσεις τούτο που αγνοείς παντελώς τί είναι; Ποιο απ' όσα δεν γνωρίζεις θα θέσεις ως στόχο σου και θα αναζητήσεις; Ή, ακόμα κι αν κατά τύχη το βρεις, πώς θα ξέρεις ότι είναι το οποίο εσύ δεν γνωρίζεις;»¹⁸ Και ο Σωκράτης του απαντάει «Βλέπεις, πως τούτο το επιχείρημα το κατάνησες εριστικό, ότι δηλαδή ο άνθρωπος δεν μπορεί να αναζητά ούτε αυτό που ξέρει ούτε αυτό που αγνοεί»¹⁹ Αυτά τα σημεία του διαλόγου εσωκλείουν το «Παράδοξο του Μένωνα», το οποίο σημαίνει, αφενός, ότι δεν μπορείς να αναζητάς κάτι που δεν γνωρίζεις, και, αφετέρου, κάτι που γνωρίζεις δεν μπορείς να το αναζητάς.

Η λύση που προτείνει Σωκράτης, και αποδέχεται ο Πλάτων, όπως προκύπτει από το διάλογο του Μένωνα, εστιάζει στη γνώση που ενυπάρχει μέσω της ανάμνησης, δεδομένου ότι η ψυχή είναι αθάνατη.²⁰ Έτσι, η ψυχή που έχει γεννηθεί πολλές φορές γνωρίζει τα πάντα μέσω της ανάμνησης.

ii. Σύγκριση λύσεων Επικούρου και Πλάτωνος

Ο Πλάτων, όμως, ίσως να μην αποδέχεται απόλυτα τη μυθική πλευρά της θεωρίας της ανάμνησης. Σίγουρα, όμως, αποδέχεται τη φιλοσοφική της υπόδειξη. Έτσι, λόγω της μεταφυσικής μας συγγένειας με τη φύση, δύναται, κάτω από ορισμένες συνθήκες, να αναγνωρίσουμε την αλήθεια όταν τη συναντάμε. Αρκεί, μονάχα, η ψυχή να έχει ευαισθητοποιηθεί ώστε να εισέλθει σε γνωσιολογική ετοιμότητα.²¹

Ο Επίκουρος θεωρεί ότι οι άνθρωποι μπορούν να αποκτήσουν βέβαιη γνώση του φυσικού κόσμου. Το βασικό κριτήριο για την αληθή γνώση εστιάζεται στις *προλήψεις*, οι οποίες αποτελούν και την απάντηση στο κεντρικό γνωσιολογικό πρόβλημα που απασχολεί τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, δηλαδή το κατά πόσο μπορούμε να γνωρίζουμε κάτι, αν προηγουμένως δεν γνωρίζουμε τίποτα. Οι προλήψεις, οι οποίες είναι γενικές έννοιες, σχηματίζονται κατά τη διάρκεια της παιδικής μας ηλικίας από την επανάληψη ομοιογενών αισθητηριακών εντυπώσεων. Έτσι, η επαναλαμβανόμενη εμπειρία καταγράφεται στην ανθρώπινη μνήμη. Ακόμη, βάσει του επικουρείας

¹¹ Ο.π. σ. 51.

¹² Ιεροδικόνου (2000), σ. 224.

¹³ Ο.π. σ. 224.

¹⁴ Ιεροδικόνου (2000), σ.σ. 224-25.

¹⁵ Ο.π. σ.σ. 224-25.

¹⁶ Ο.π. σ. 225.

¹⁷ Μένων 79e5-6.

¹⁸ Μένων 80d 6-10.

¹⁹ Μένων 80e 1-4.

²⁰ Μένων 81b.

²¹ Δήμας (2000), σ. 139.

θεωρίας, με τη χρήση της γλώσσας ταξινομούμε και κρίνουμε κάθε αισθητηριακό δεδομένο.²²

Ο Πλάτων, λοιπόν, θεωρούσε πως η γνώση ακολουθεί την ψυχή, αφού η τελευταία είναι αθάνατη, μεταβιβάζεται κάθε φορά σε νέα σώματα και φέρει μαζί της όλη την αποκτημένη γνώση. Αρκεί μόνο η ψυχή να είναι γνωσιολογικά έτοιμη ώστε να «θυμηθεί» την γνώση που μεταφέρει. Ο Επίκουρος θεωρούσε πως η γνώση αποκτάται από τις επαναλαμβανόμενες αισθητηριακές εντυπώσεις, οι οποίες αρχίζουν να καταγράφονται ήδη από την παιδική ηλικία του ατόμου. Το κοινό που διακρίνεται στις θεωρήσεις αυτές είναι ότι συμφωνούν με «το παράδοξο του Μένωνα», ότι, δηλαδή, είναι αδύνατον τόσο να αναζητά κανείς κάτι που δεν γνωρίζει όσο και να αναζητά κάτι που γνωρίζει. Η διαφορά έγκειται στον τρόπο και στο χρόνο απόκτησης της πρώτης γνώσης. Για τον Πλάτωνα, η γνώση προϋπάρχει και μεταφέρεται μέσω της αθανασίας της ψυχής, ενώ για τον Επίκουρο η γνώση αποκτάται και θεμελιώνεται με τη γέννηση του ανθρώπου.

Επίλογος

Όλες οι αισθήσεις είναι αληθείς, λοιπόν, για τον εμπειρικό φιλόσοφο. Τα κριτήρια αλήθειας των κρίσεων μας αποτελούν οι *προλήψεις*, οι *αισθήσεις* και τα *πάθη*. Ο φιλόσοφος αποδέχεται, ακόμη, πως «ό, τι υπάρχει συνίσταται από άτομα και κενό», θεμελιώνοντας την ατομική του θεωρία. Η ερμηνεία η οποία μπορεί ευκολότερα να γίνει αποδεκτή σχετικά με την επικούρεια οντολογία βασίζεται στη θέση του φιλοσόφου ότι «όλες οι αισθήσεις είναι αληθείς γιατί οι αισθητηριακές εντυπώσεις μας ανταποκρίνονται πάντα σε ένα εξωτερικό αντικείμενο, ακόμη και αν αυτό είναι μερικές φορές μόνο ένα τμήμα του αντικειμένου που αντιλαμβανόμαστε σε κανονικές συνθήκες». Η δυνατότητα της ασφαλούς διάκρισης μεταξύ μιας αισθητηριακής εντύπωσης, η οποία είναι πάντα αληθής, και μιας πεποιθήσης, η οποία μπορεί να είναι αληθής, αλλά μπορεί να είναι και ψευδής, παραμένει αναπάντητο ερώτημα.

Ο Επίκουρος θεωρούσε πως οι αισθητηριακές εντυπώσεις, η πρόσληψη των οποίων επαναλαμβάνεται στον άνθρωπο από τη στιγμή που γεννιέται, ευθύνονται για την απόκτηση των γνώσεων. Ο δε Πλάτων, αποδεχόμενος τη Σωκρατική θεωρία σχετικά με την αθανασία της ψυχής, πίστευε πως η γνώση διατηρεί την αθανασία της και μεταφέρεται μαζί με την ψυχή στους ανθρώπους. Αρκεί μόνο, ο άνθρωπος να δεχτεί το κατάλληλο ερέθισμα ώστε να θυμηθεί την ξεχασμένη γνώση. Έτσι, λοιπόν, και οι δύο δίνουν λύσεις στο «παράδοξο του Μένωνα», βάσει του

οποίου δεν μπορεί κανείς να αναζητά κάτι που δεν γνωρίζει, όπως δεν μπορεί να αναζητά κάτι το οποίο γνωρίζει.

Βιβλιογραφία

Long, A.A. 1997. *Η Ελληνιστική Φιλοσοφία*. Στωϊκοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί. μτφ. Δημόπουλος, Σ. - Δραγώνα – Μοναχού, Μ. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Δήμας, Π. 2000. Η Φιλοσοφία του Πλάτωνα. Στο Βιρβιδάκης, Σ. κ.α. (επ.). *Ελληνική Φιλοσοφία και Επιστήμη*, τ. Α'. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Ιεροδιακόνου, Κ. 2000. Η Φιλοσοφία του Πλάτωνα. Στο Βιρβιδάκης, Σ. κ.α. (επ.). *Ελληνική Φιλοσοφία και Επιστήμη*, τομ. Α'. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Πλάτωνος *Μένων*. 1992. μτφ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου. Αθήνα: Κάκτος.

²² Ιεροδιακόνου (2000), σ.σ. 222-23.